

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.2

УДК 316.33

С. С. Цапенко,
аспірант Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
e-mail: serhiitsapenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5991-9654>

НЕПРИМУСОВА ЛЕГІТИМНІСТЬ: РАЦІОНАЛЬНІСТЬ І ДОВІРА ЯК ЗАСАДИ МОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація: У статті здійснено концептуальний аналіз легітимності модерної держави, зосереджений на її трансформації від владного утворення, що спирається на примус, до інклюзивного інституту, заснованого на довірі та нормативному порядку. Розглядається історичний розвиток державності, починаючи з абсолютистських монархій і Вестфальської системи, що заклала основу державного суверенітету, до сучасної демократичної держави, яка функціонує на принципах рівності, раціональності та правової передбачуваності. Особливу увагу приділено феномену нормативності, що був викликаний докорінними змінами у суспільній свідомості та поведінці й став основним фактором утвердження модерної держави. Цей процес характеризується поступовою секуляризацією моральних норм, їхньою раціоналізацією та універсалізацією відповідно до принципу рівності всіх громадян перед законом. Унаслідок цього модерна держава постає не як персоніфікована влада, а як сукупність інститутів, що регулюють суспільні відносини на основі формально визначених та загальнообов'язкових норм. У статті критично переосмислюється веберівська концепція держави як монополії на легітимне насильство, наголошується на зміні механізмів легітимації політичної влади, яка більше не базується на страху та примусі, а ґрунтується на довірі громадян до державних інститутів. Обґрунтовується теза, що стабільність модерної держави забезпечується не лише імперативно-

правовими нормами, а й комунікативними механізмами, які сприяють усвідомленню суспільством власної ролі в політичному процесі. Окремо висвітлюється значення держави як інклюзивного інституту, тобто системи процедур і норм, які уможливають політичну самоорганізацію суспільства та його участь у формуванні колективних рішень. Робиться висновок, що рівень довіри громадян до державних механізмів є ключовим показником їхньої легітимності, а стратегія підтримання цієї довіри має включати розвиток громадянського суспільства, деліберативну політику та розширення комунікативних практик між державою і суспільством.

Ключові слова: модерна держава, нормативний поворот, нормативність, раціональність, інституціалізація, легітимність, довіра, інклюзивний інститут, громадянське суспільство, демократія, деліберативна політика.

Serhii Tsapenko,

*Post-Graduate Student, H. Skovoroda Institute of Philosophy
of National Academy of Science of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: serhiitsapenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5991-9654>

NON-COERCIVE LEGITIMACY: RATIONALITY AND TRUST AS FOUNDATIONS OF THE MODERN STATE

Abstract: *This article presents a conceptual analysis of the legitimacy of the modern state, focusing on its transformation from an authority based on coercion to an inclusive institution founded on trust and normative order. The historical development of statehood is examined, beginning with absolutist monarchies and the Westphalian system that laid the foundation for state sovereignty, and leading up to the contemporary democratic state, which operates on the principles of equality, rationality, and legal predictability. Particular attention is given to the phenomenon of normativity, which emerged from profound changes in public consciousness and behavior, and became a key factor in the establishment of the modern state. This process is characterized by the gradual secularization, rationalization, and universa-*

lization of moral norms in accordance with the principle of equality before the law. As a result, the modern state appears not as a personalized power but as a set of institutions regulating social relations on the basis of formally defined and universally binding norms. The article critically reinterprets Max Weber's concept of the state as a monopoly on legitimate violence, emphasizing the shift in mechanisms of political legitimation – from fear and coercion to trust in public institutions. It is argued that the stability of the modern state is ensured not only through imperative legal norms but also through communicative mechanisms that foster society's awareness of its role in political processes. The significance of the state as an inclusive institution is also highlighted – that is, a system of procedures and norms enabling political self-organization and participation in collective decision-making. The article concludes that the level of public trust in state mechanisms is a key indicator of their legitimacy, and that a strategy for maintaining this trust must include the development of civil society, deliberative politics, and the expansion of communicative practices between the state and society.

Keywords: *modern state, normative turn, normativity, rationality, institutionalization, legitimation, legitimacy, trust, inclusive institution, civil society, democracy, deliberative politics.*

Дослідження *модерної* держави та її легітимації є широко представленими у світовій політичній філософії, соціології та правознавстві. Класичні концепції, зокрема Макса Вебера, розглядають державу як монопольне право суб'єкта влади на легітимне насильство щодо тих, хто перебуває у підпорядкованому становищі в державі, тоді як сучасні підходи дедалі більше акцентують на нормативних механізмах та довірі громадян до суспільних інститутів (Ю. Габермас, Дж. Ролз), які регулюють соціальні відносини на принципах раціональної необхідності, інтуїтивної ясності та емпіричної верифікованості.

Відтак, актуальність обраної теми зумовлена зміною механізмів легітимації сучасних держав, де традиційні форми влади, засновані на примусі та страху, поступаються місцем довірі як ключовому чиннику політичної стабільності. Сучасні глобальні та

локальні політичні перетворення вимагають перегляду традиційних уявлень про сутність держави, її легітимність і функції. У світі, що переживає кризу демократії, ерозію правових норм і зростання популізму, дослідження *модерної* держави як інклюзивного інституту, що функціонує на підставі вкоріненого у суспільну свідомість нормативного порядку, є необхідним для розуміння шляхів зміцнення політичної довіри та стабільності.

Водночас, проблема легітимації *модерної* держави в контексті її інституціоналізації, а також нормативізації та загальної інтенсифікації суспільних відносин, на нашу думку, недостатньо тематизується в сучасній українській соціально-гуманітарній науці, що засвідчує нестача публікацій, присвячених дослідженню того, як відбувся *нормативний поворот* у свідомості суспільств *модерних* держав, його причин і наслідків, ролі норм і нормативності, а також феномена *довіри* як легітимаційного фактора державної влади.

Зважаючи на це, метою даної статті є пошук, виявлення та пояснення передумов та ідей, які сприяли зміні способу утворення та визнання політичної влади *модерної* держави, здійснивши перехід від примусового до нормативного типу її легітимності, що ґрунтується на довірі, раціональності та комунікативних практиках взаємодії із суспільством.

Завданням нашої розвідки є, насамперед, спроба дати визначення та розкрити поняття *модерної* держави; експлікація та інтерпретація тих парадигмальних змін, що відбулися в суспільно-політичній концепції державної влади та способі її легітимації; аналіз і тематизація понять *нормативного повороту* і *довіри* як конститутивних чинників *модерної* держави; концептуалізація *модерної* держави як *інклюзивного інституту*, що ґрунтується на ідеї легітимності через комунікативну дію, деліберативну демократію та суспільну довіру.

Під час підготовки публікації використовувались статті і монографії українських вчених зі сфери соціально-політичної філософії: А. Єрмоленка, В. Нечипоренка, С. Пролеєва, О. Кожемякіної, О. Білого, Д. Шевчука та ін., а також твори передусім

західноєвропейських політичних філософів і соціологів: М. Вебера, К.-О. Аппеля, Ю. Габермаса, М. ван Кревельда, П. Манана, Ф. Фукуями та ін.

Модерна держава – це специфічна форма правління та політичної організації суспільства, що виникла в Західній Європі у період Нового часу як інституційна відповідь на виклики епохи. Її формування було зумовлене абсолютистськими прагненнями низки європейських монархів, яким у боротьбі з універсалізмом, утіленим у наднаціональних імперських утвореннях на кшталт Священної Римської імперії, та партикуляризмом, властивим добі феодальної роздробленості, зрештою вдалося консолідувати територіальні володіння та зосередити політичну владу у своїх руках [1, с. 415]. Ключовим етапом цього становлення традиційно вважається укладення Вестфальського миру 1648 р., який інституціалізував принцип державного суверенітету і заклав підґрунтя сучасного міжнародного правопорядку.

Одночасно з перемогою і піднесенням «абсолютних» монархів над іншими соціальними станами вони намагалися закріпити і здійснювати свою владу шляхом створення специфічного бюрократичного апарату – професійного чиновництва, яке за своєю суттю могло зростати і функціонувати лише за умови, що правила, на підставі яких воно виникло та існувало, не могли бути ніким свавільно порушені без ризику руйнування всієї політико-адміністративної системи, і цим правилам мали однаково підпорядковуватися всі, у тому числі й ті, хто ці правила санкціонував, тобто самі ж монархи. І завдяки, власне, своїй егалітарній природі бюрократія поступово перейняла всю владу від монархів до своїх рук, перетворившись на ту абстрактну структуру, яку сьогодні ми називаємо *модерна* держава і яка суттєво вирізняється з-поміж інших форм політичної організації або політичного урядування. За історично невеликий проміжок часу *модерна* держава експансіонувала з європейського субконтиненту на решту частин світу і стала домінантним типом політичної організації різних суспільств.

Варто наголосити на тому, що до часів появи *модерної* держави народи ототожнювали політичну владу з особистостями

конкретних правителів, які проводили свою політику, керуючись здебільшого егоїстичними мотивами, діяли на власний розсуд від імені всього суспільства та спиралися при цьому на грубу військову силу, а з часом – на сакралізовану традицію. Цих осіб або групи осіб умовно можна назвати урядами, тому у цьому контексті слухним є зауваження Мартіна ван Кревельда про те, що протягом більшої частини історії існували уряди, але не держави [1, с. 1].

Натомість *модерна* держава з формальної точки зору характеризується, як ми вже відзначили, своєю абстрактною сутністю та імперсональністю, оскільки вона відокремлена від тих, кого собі підпорядковує, і тих, хто урядує нею; вона не може бути ототожнена з будь-якою конкретною особою та навіть, почасти, із суспільством, формою політичної організації та репрезентантом якого вона є. *Модерна* держава має партикулярну правосуб'єктність і легітимує себе через формально визначені та загальнообов'язкові правила поведінки, які мають характер раціональної істинності. Із цієї точки зору *модерна* держава постає *інклюзивним інститутом*, що включає в себе комплекс легальних процедур, відповідно до яких суспільство політично самоорганізовується та самоскерується.

Із таким «інституціоналізованим» образом *модерної* держави контрастує парадигмальне визначення, сформульоване Максом Вебером, згідно з яким держава розглядається як людська спільнота, яка в межах певної території з успіхом претендує на монополію легітимного фізичного насильства [2, с. 3]. Умовою її існування німецький соціолог назвав такий стан суспільних відносин, за якого люди, які знаходяться під пануванням, мусять підкоритися авторитету, на який претендують ті, хто тепер панує [2, с. 3].

Розвиваючи свою думку, М. Вебер наводить три основні типи виправдань, або «підстав легітимності» для такого авторитету, тобто фактично обґрунтувань застосуванню насильства одними людьми стосовно інших. Першим типом є авторитет, що спирається на звичаї і традиційну мораль, які сакралізуються через їхнє передання від старших поколінь прийдешнім, а також за допомогою

релігії або її молодшої сестри – ідеології, внаслідок чого такий авторитет або зовсім не рефлексується, або рефлексується тенденційно з метою його подальшого виправдання. Це різновид традиційного патріархально-патримоніального панування, який доволі успішно продовжує своє існування в деяких сучасних державах *домодерного* типу. Другим типом є авторитет, заснований на харизмі конкретного правителя (тут є очевидним вплив революційних процесів, які відбувалися за часів розроблення концепції політики М. Вебером, і пов'язаних з ними явищ, таких як, наприклад, вожизм). Третім типом є авторитет, який спирається на віру в обов'язковість раціонально створених правил і необхідність підпорядкування ним (тип, який найбільше цікавить нас у контексті даного дослідження) [2, с. 4].

На нашу думку, веберівське визначення держави з акцентом на персоніфікований характер її влади, а також його розуміння природи цієї влади передусім як права на застосування насильства, поступово втрачає або вже втратило свою актуальність і є неконгруентним тому поняттю *модерної* держави, що використане у цій статті. Відповідно, і механізми легітимації державної влади, представлені у цих двох концепціях, також відрізняються.

Насамперед відзначимо, що *модерна* держава, на відміну від *домодерних* держав (які, як уже відзначалося, існують досі в більш-менш первісному вигляді або перебувають у процесі переходу до стану *модерної* держави, хоча і є *сучасними* в безпосередньому сенсі цього слова, тобто формально на неї схожими, але відмінними інституційно, легітимаційно та ціннісно), на нашу думку, не є спільнотою людей, які прагнуть панувати над іншими людьми і з цією метою шукають виправдань для застосування сили, щоб утримувати свою владу, а також підстав для визнання свого права на панування. *Модерна* держава є продуктом *нормативного повороту* у суспільній свідомості, який відбувся внаслідок секуляризації моральної традиції, її раціоналізації та універсалізації згідно з кантівською формулою та подальшою об'єктивацією у позитивному праві. Через цей нормативний поворот суспільні відносини рефлексується як такі, що мають бути врегульовані за єдиним

загальним принципом початкової рівності всіх учасників, і це згодом знайшло своє відображення з появою перших Конституцій США та Франції, де всі громадяни визнавалися рівними у своїх правах [3].

Відтак, виникла соціальна унормованість нового типу, ґрунтована на імперативних правилах, які інтуїтивно зрозумілі всім саме завдяки названим вище раціонально-універсальним вимогам секуляризованої моралі, а також на розумінні того, що ці правила служать загальному суспільному благу, внаслідок чого посягання на благо конкретної особи розцінюється як посягання, спрямоване проти соціального взагалі, і має бути припинене саме як таке. Завдяки цьому легальному механізму захисту від девіантної поведінки забезпечується монолітність і стабільність суспільних відносин.

Як відзначає В. Нечипоренко, «модернізаційні процеси в західному світі спрямовувались у напрямку невпинної раціоналізації соціального життя, державного управління та економічного розвитку. Етична сфера модерного суспільства поставала у взаємодії цінностей індивідуалізму та комунітаризму у відносно вільному дискурсивному просторі, у змаганнях ідеологій, філософських та релігійних ідей. Державно-правовим наслідком модернізації став феномен правової держави, в якій влада обмежена конституційно, ліберальна демократія і система прав і свобод громадян визнаються на всіх рівнях соціального життя» [4, с. 223–224].

Поступово наближаємося до нашого розуміння *модерної* держави саме як *інклюзивного інституту*, тобто сукупності легальних процедур, які врегульовують і унормовують будь-які суспільні відносини, на відміну від уявлення про панівний клас людей, які за допомогою насильницьких дій, легітимованих шляхом застосування історичних або ідеологічних інсинуацій, намагаються здійснювати політичну владу. Адже коли ми говоримо про інститути, наприклад, «інститут права» чи «інститут шлюбу», ми перш за все маємо на увазі саме норми і правила, які регулюють відносини у відповідних сферах виникнення юридичних фактів або

існування сім'ї. Ці норми і правила визначають структуру суспільних відносин і забезпечують їхню реалізацію. У цьому аспекті ми можемо сказати, що будь-які суспільні відносини в державі прагнуть до упорядкованості і стандартизованості, тобто до набуття ними ознак очевидності та передбачуваності. Передбачуваність, водночас, трансформується у *довіру*, коли кожен із суб'єктів суспільних відносин знає, чого він може очікувати від інших і на що може сподіватися внаслідок вчиненого ним.

Із точки зору пояснення ролі *довіри* в контексті інституціоналізації та нормативізації суспільних відносин відзначимо міркування О. Кожем'якіної про те, що інституційна довіра відображає специфіку взаємозв'язків громадян з державними і недержавними установами, зумовлюючи характер соціальних взаємодій у суспільному оточенні, спираючись на базові орієнтири професійної компетентності, порядності, дотримання певних норм та реалізації взятих зобов'язань та визнання ефективності діяльності певних соціальних інституцій. Саме останнє визначає легітимативну сутність довіри, яка постає як наявність відчуття того, що існує достатньо аргументів на користь визнання суб'єктів довіри як гідних, тобто дієвих, надійних, компетентних, відповідних нормативно-правовим регламентаціям та передбачуваних [5, с. 130].

За такого інституціоналізованого бачення держави неймовірним виглядає поведінковий сценарій, коли громадяни *модерних* держав, у суспільну свідомість яких укорінені норми секуляризованої та раціоналізованої моралі, віра в універсальність людського розуму, емпатичний індивідуалізм, що випливає з прагнення до самовизначення автономної людини та сепарації приватного від публічного, у вільний демократичний спосіб, шляхом таємного голосування, обирають собі володарів, які будуть панувати над ними, застосовуючи до них засоби примусу. Скоріше, вони обирають організаторів, які будуть відповідати за збереження стабільної системи суспільних відносин, яка функціонує на *інтуїтивно зрозумілих і перевірених досвідом правилах*, які, на думку цих громадян, не лише забезпечують реалізацію ними своїх

основних прав і приватних інтересів, а й загалом сприяють досягненню спільного соціального блага.

Згідно з влучною характеристикою відносин «примус-підкорення» у *модерній* державі, наданій французьким політичним філософом П'єром Мананом, «громадянин розучується підкорятися та, навіть більше, повелівати. Велика машина держави надає захист члену суспільства, який підкоряється настільки ж мало, наскільки держава йому повеліває, або який, більш точно, замість того щоб підкорятися державі, яка б йому повелівала, приймає все більше й більше спосіб поведінки, що є схожим на покору, щоб відповідати державним правилам, що є схожими на повеління» [6, с. 89–97].

Чільне місце в межах цього дослідження відведено аналізу легітимації *модерної* держави, тобто влади інститутів суспільних відносин, якщо говорити мовою, релевантною нашому баченню держави як інклюзивного інституту. Та спочатку мусимо зрозуміти, що взагалі означає *легітимація*, щоб побачити, як влада стає легітимною, оскільки саме у відносинах підпорядкування це поняття знаходить собі справжнє застосування. Тому в цьому контексті легітимація є *визнанням* права на владу, що, зі свого боку, передбачає наявність претендента на визнання і того, хто має *погодитися* визнати його претензію, а, отже, *пропозицію і акцепт*. Фактично легітимація є *угодою*, досягнення якої можливе лише завдяки обопільній згоді сторін. Таким чином, у процесі легітимації претендент апелює до волі [7, с. 7] того, визнання котрого домагається, тобто перебуває у певному стані залежності. Водночас, повеберівськи інтерпретуючи концепт влади як монополію на застосування насильства стосовно тих, хто фактично є акцептантами легітимаційної угоди, складно уявити ситуацію успішного досягнення своєї мети у домаганні влади з боку претендента шляхом прийняття пропозиції акцептантом за його *власною волею*. Адже механізми прийняття рішень під тиском примусу як погрози застосування насильства і під дією екзальтованого бажання протилежні за своєю природою. І річ тут навіть не в мотивації, яка спо-

нукає волю надавати того чи іншого імпульсу нашим діям, а у тому, що воля і примус є взаємовиключними поняттями.

Зокрема, воля є здатністю особи чинити за власним бажанням. Проте її реалізація завжди евентуальна, тобто існує лише в полі ймовірного, оскільки можлива лише за відсутності перешкод. Страх бути покараним, оскільки примус завжди забезпечується покаранням, – це атрибут насильства і той стримувальний фактор, який не дає реалізуватися потенціалу волі. Можна сказати за допомогою тавтології, що він поневолює волю. До того ж у ситуації, яка вирішується за допомогою примусу, відбувається непримирений конфлікт волі того, хто примушує, і того, хто підданий примусу, що вирішується лише за допомогою його ескалації та, як наслідок, придушення волі переможеного.

А. Єрмоленко наголошує, що «державна влада не може спиратись лише на силу тих, хто керує. Цьому має передувати ще й згода підпорядковуватись цій силі, тобто бажання тих, ким керують, жити разом. Отож держава повинна мати авторитет і право підпорядковувати. Звісно, цей авторитет має визнаватися тими, кого підпорядковують. Водночас держава має виправдати свій авторитет, аби мати право підпорядковувати, зробити його легітимним, тобто виправданим, узаконеним, обґрунтованим» [8, с. 141].

Легітимація – процес, через який, власне, *конститується* право на владу, тобто до його завершення влади як такої ще *не існує*. Є лише претензія і пропозиція. З огляду на це легітимація, яка базується на примусі, якщо скористатися порівнянням К.-О. Апеля, є «чимось схожим на каузальний механізм природи» (цит. за А. Єрмоленко) [8, с. 142]. Тут ніякого визнання не відбувається, оскільки за відношення примус-підкорення влада *вже існує* та фактично не потребує жодного визнання. Хтось може заперечити, що, мовляв, можна легітимувати владу чинити насильство над тим, чие визнання вимагається, наприклад, в обмін на якісь блага. Однак у такому разі слушним є запитання: а що буде у випадку відмови надати свою згоду? Якщо наслідком буде покарання, то ми повертаємося до вже проаналізованого вище, якщо ж ні, тоді відносини легітимації набувають модусу визнання і позбу-

ваються страху як базового принципу, без якого влада перестає бути монополією на застосування насильства, а стає раціонально обґрунтованими *вимогами* раціональної поведінки. Ці вимоги із часом об'єктивуються в правилах, що набувають імперативного характеру і стають обов'язковими для всіх, хто їх визнає, а *визнання* виражається в нашій *готовності* їм підпорядковуватися. Звичайно, щоб ці правила набули необхідної прескриптивності, вони ще мають пройти процедуру легалізації (узакононення), але це просто формальний бік легітимації по суті вже санкціонованих нами правил.

Але як саме ці правила визнаються нами? Згідно з третім пунктом класифікації «підстав легітимності» М. Вебера, це відбувається силою віри в обов'язковість раціонально створених правил і необхідність підпорядкування ним [2, с. 4]. Ми цілком погоджуємося з німецьким ученим, що ці правила мають характер *раціональних вимог* адекватної поведінки людей, які саме завдяки своїй раціональності, заснованій на секуляризованій моралі, що з часом об'єктивувалася у нормах позитивного права, зумовлюють нашу *потребу* в підпорядкуванні ним. Однак ми не завжди можемо визначити, чи справді певні правила поведінки є раціонально істинними, адже на практиці ми не часто зустрічаємося з цілими групами правил і змушені підпорядковуватися їм суто інтуїтивно. Постає питання: а що саме скеровує нашу інтуїцію у бік *визнання* цих правил і переконує нас у тому, що ми рухаємося не наосліп? Вебер у цьому вбачає *віру*. Ми маємо дослідити це, але виходячи із засновку, що ми є, перш за все, раціональними істотами і покладаємося на свій розум у пошуках прийнятної достеменності (не кажемо «істинності»).

Насамперед слід зважати на те, що віра є категорією ірраціональною, адже вона завжди пов'язана з тим, що ми не знаємо напевне та не можемо довести раціональним шляхом. Об'єктами віри переважно стають узагальненні образи або абстрактні явища, наприклад, віра в людину як таку, в Бога, у справедливість, у прогрес тощо. Віра завжди має суб'єктивний та апперцептивний характер, оскільки різні люди можуть вірити або не вірити в один і

той самий предмет, і оскільки віра залежить від умов і досвіду (або його відсутності) світосприйняття конкретної людини. Наприклад, людина могла мати метафізико-містичний досвід, який зумовив її віру у щось, або вона не мала ніякого досвіду, а її віра заснована на релігійній чи сімейній традиції тощо. Хоча віра і припускає певні елементи сумніву, оскільки вона повсякчас потребує стабілізації психологічного налаштування, але загалом їй властива певна безапеляційність судження щодо її предмета. Таким чином, віра як філософсько-психологічна категорія є набором переконань конкретної особи, які ґрунтуються на досвіді її світосприйняття, в істинності чогось без достатніх на те раціональних підстав.

Звідси закономірним постає питання: чи може ірраціональне уявлення про істинність та обов'язковість раціонально створених правил і необхідність підпорядкування ним бути достатньою підставою для легітимації політичної влади? Уже в основі цього запитання лежить оксюморон, бо якщо це раціонально створені правила, ми можемо досягнути їхню істинність своїм розумом без допомоги психологічних установок віри. Імовірно, видатний німецький теоретик політики застосував не зовсім вдале слово. На нашу думку, більш релевантним було би використання слова «довіра». Хоча ці два слова мають спільний корінь, проте довіра позначає іншу модальність суб'єкта до навколишнього світу. В основі довіри теж лежать певні переконання особи, які дають їй змогу відчувати достатню *впевненість* в очікуванні і сподіванні на адекватну поведінку інших осіб, але ця *впевненість* заснована на *досвіді* безпосередньої взаємодії з предметом довіри або з іншими об'єктами, що асоціюються з ним. Довіра є чинником, за допомогою якого будуються вертикальні та горизонтальні суспільні зв'язки і підтримується їхня стабільність.

Як бачимо, довіра до соціальних норм і правил поведінки забезпечується реальним *досвідом* учасників суспільних відносин і передбачає *долученість* громадян до інституційних процесів у державі. Зрозуміло, що ця *долученість* не завжди означає активну участь у громадських практиках, однак загалом люди мають усвідомлювати, що вони своєю поведінкою здатні впливати на

політичні рішення, що загалом робота системи державних органів спрямована у річці досягнення зрозумілого всім суспільного блага, що кожен може звернутися за захистом своїх прав до суду, який розгляне його справу, виходячи із принципів верховенства права, так само інтуїтивно зрозумілих усім [3]. Досвід «майданів» 2004 і 2013 років тільки підтверджує зазначене, оскільки їхніми причинами були завуальованість дій політичного керівництва України, фактичне усунення суспільства від впливу на прийняття ним рішень (відповідно, на вибори 2004 р., які відбувалися з кричущими порушеннями демократичної процедури, та на процес підписання у 2013 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС), що мало наслідком висловлення громадянами фактично вотуму *недовіри* своїй державі.

Доречною, хоча й дещо суперечливою, виглядає позиція Д. Шевчука, згідно з якою «*недовіра* в демократичній системі не означає *відсутність довіри*. Це радше авторитаризм прагне підтримувати недовіру в суспільстві як засіб утвердження свого контролю. Недовіра в цьому сенсі може бути потрактована як ознака перетворення обивателя на громадянина. Зокрема, можемо спостерігати певну тенденцію, яка демонструє, що люди виявляють недовіру до окремих інституцій або осіб, але в той же час не оспорюють легітимності демократичного режиму (який породив ці інституції або зумовив прихід до влади осіб, що викликають недовіру)» [9, с. 155–157]. Тобто висловлення недовіри конкретним особам або державним інституціям не спростовує довіри громадян до демократії та її інститутів загалом, адже, за словами того ж Д. Шевчука, демократія найбільше сприяє довірі і, водночас, сама потребує довіри від громадян [9, с. 155–157].

Отже, на нашу думку, насамперед потрібно відзначити наступну кореляцію: чим вищим є ступінь довіри людей до різноманітних соціальних інститутів, тим вищими є усвідомлення та впевненість громадян у раціональній істинності тих норм і правил, з яких ці інститути утворені, і тим вищим є ступінь визнання (легітимації) ними політичної влади. Із цього випливає, що однією з основних функцій уряду та всієї системи адміністративних ор-

ганів держави, якщо не основною, є підтримка рівня довіри громадян до державних інститутів та інституцій і вжиття заходів з його реанімування у випадку зниження чи втрати довіри взагалі, оскільки, як наголошує О. Кожем'якіна, «довіра та легітимність є ключовими складниками політичної тканини сучасної демократичної держави, відображаючи не лише інституційні виміри визнання влади, а й позаінституційні чинники витворення спільної волі, включно із легітимністю самих цих інституцій» [5, с. 272]. До того ж довіра постає і як джерело влади, і як «репутаційний барометр» дієвості влади та показник обґрунтованості виразу і задоволення суспільних очікувань. Вона є незамінним інтегративним, психоекономічним та моральним джерелом узгодженого співробітництва, своєрідним ціннісним активом, який, накопичуючись у досвіді успішних взаємодій, уможливорює дієву співпрацю на всіх рівнях у нестабільних соціальних умовах, мінімізуючи ризики та сприяючи економії транзакційних витрат [5, с. 273–292]. Натомість, згідно з твердженням американського філософа Френсіса Фукуями, у ситуації відсутності довіри співробітництво можливе лише у межах системи формальних правил і процедур – системи, що потребує постійного переписування, узгодження, відстоювання у суді та забезпечення виконання, іноді примусового. Цей юридичний апарат, що виступає заміном довіри, супроводжується тим, що економісти називають «транзакційними витратами», тобто своєрідним податком, який не сплачують суспільства з високим рівнем довіри [10, с. 27–28].

Саме тому передусім ці заходи мають бути спрямовані на розбудову громадянського суспільства, вибудовування стратегії деліберативної політики шляхом розширення комунікації із суспільством на основі дискурсивно-аргументативних практик, формування вертикальних взаємодій громадян з державними інституціями і полегшення доступу громадян до державних послуг, а також поступового розширення комплексу цих послуг. Оскільки *модерна* держава є результатом людської діяльності, здобутого завдяки їхній схильності впорядковувати та робити передбачуваними суспільні відносини на підставі раціонально створених й емпірич-

но перевірених інститутах-правилах, то її влада має бути легітимованою насамперед довірою до неї через довіру до її інститутів як до окремих елементів більш складного інклюзивного інституту, яким, власне, вона сама і є.

Підсумовуючи, відзначимо, що у світлі новітніх викликів для глобальної демократії проблема *довіри* до державних інститутів потребує не лише теоретичного осмислення її ролі в утвердженні легітимності влади й збереженні демократичного устрою, а й практичних кроків її вирішення. У цьому сенсі *модерна* держава постає як головна арена протистояння між імпульсами емансипації і домінації, між універсальними цінностями свободи й партикулярними інтересами панування. Цей конфлікт набуває особливої гостроти у сучасному світі, в якому демократичні інститути і норми, у раціональності та необхідності яких ніхто раніше не сумнівався, тепер піддаються популістською риторикою і діями окремих політичних лідерів зсередини самого демократичного табору.

У цьому контексті сучасна Україна постає як політичний простір, де питання *довіри* до державних інститутів набуває екзистенційного характеру. На тлі постійних загроз – військових, гуманітарних, економічних, – які виникають внаслідок повномасштабної війни з РФ, саме *довіра* до інститутів стала головним ресурсом виживання держави та суспільства. Вона проявляється не лише як сліпа підтримка, а як свідоме визнання необхідності функціонування спільних правил, здатних забезпечити мінімальні умови справедливості, безпеки та гідності. Очевидно, що Україна намагається зберегти демократичні інститути і дотримуватися демократичних засад у ситуації, коли навіть усталені західні ліберальні демократії демонструють тривожні ознаки відступу від своїх базових принципів. Це накладає на неї як на *модерну* державу подвійну відповідальність – не лише перемогти у війні, а й утримати і розвинути модель інклюзивної, демократичної, відкритої політичної організації, де громадяни не лише підпорядковуються законам, а й колективно творять політичну спільноту на засадах довіри, взаємної відповідальності та публічного діалогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. van Creveld M. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge U.K. : Cambridge University Press, 1999. 448 p.
2. Weber Max. *Politics as a Vocation*. New York : Oxford University Press, 1946. 48 p.
3. Habermas J. *A New Structural Transformation of the Public Sphere and Deliberative Politics*. Cambridge U.K. : Polity Press, 2023. 128 p.
4. Нечипоренко В. Модернізація інституційної основи громадянського суспільства в Україні. *Соціально-філософські проблеми модернізації українського суспільства з перспективи європейських цінностей* / ред. А. Єрмоленка. Київ : Наукова думка, 2021. С. 192–228.
5. Кожем'якіна О. *Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії*: монографія. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2019. 424 с.
6. Манан П. *Природний закон та права людини*. Київ : Стилос, 2019. 158 с.
7. Пролеєв С. Умови легітимізаційного дискурсу та повсюдність примусу. *Філософська думка*. 2013. № 2. С. 5–9.
8. Єрмоленко А. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. 487 с.
9. Шевчук Д. (Не)Довіра як структурний елемент демократичних суспільств. *Категорії: За результатами Всеукраїнського круглого столу «Читання пам'яті Івана Бойченка – 2024. Людина. Історія. Держава»*. Київ : Видавництво «Знання України», 2025. С. 155–157.
10. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York : Free Press, 1995. 480 p.

REFERENCES

- van Creveld, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge U.K.: Cambridge University Press.
- Weber, M. (1946). *Politics as a Vocation*. New York: Oxford University Press.
- Habermas, J. (2023). *A New Structural Transformation of the Public Sphere and Deliberative Politics*. Cambridge U.K.: Polity Press.
- Nechyporenko, V. (2021). Modernization of the Institutional Foundations of Civil Society in Ukraine. In *Socio-Philosophical Problems of Modernizing*

Ukrainian Society from the Perspective of European Values. A. Yermolenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, pp. 192-228. [In Ukrainian].

Kozhemiakina, O. (2019). *Trust as a value basis of social interaction*. Cherkasy: FOP Hordiienko Ye.I. [In Ukrainian].

Manan, P. (2019). *Natural Law and Human Rights*. Kyiv: Stylos. [In Ukrainian].

Proleiev, S. (2013). *Conditions of Legitimation Discourse and the Pervasiveness of Coercion*. *Philosophical Thought*, 2, 5-9. [In Ukrainian].

Yermolenko, A. (1999). *Communicative practical philosophy*. Kyiv: Libra. [In Ukrainian].

Shevchuk, D. (2025). (Dis)Trust as a structural element of democratic societies. *Categories: Proceedings of the All-Ukrainian Round Table "In Memory of Ivan Boichenko – 2024. Person. History. State"*. Kyiv: Znannia Ukrainy, pp. 155-157. [In Ukrainian].

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.